

ג'ורג' וסביבתו

שאל אדלר

כמה שנים התהלכתי ברעיון שעלי לכתוב את תולדות ידידי ג'ורג' השימפנזי. מחמת טרדות שונות בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה ודאגות שאכלנו בשנות השואה ואחר-כך בימי המאורעות והמלחמות בארצנו, נשכח הענין מלבי. כי במה נחשב קוף אחד שבילה את טפח ימיו המעטים בפניה נידחת באפריקה המערבית הרחוקה לעומת ההרס והאבדון בימי הגזירות והרדיפות בארץ ובחוץ-לארץ ולעומת המצוקה בימי המלחמה לעצם קיומנו?

בתחילת הקרבות בירושלים נאלצתי לעבור מדירה לדירה. כשארוזתי את חפצי נתקלתי במסמכים וחוברות מלפני עשרים ושבע שנים, וביניהם מצאתי את תמונת ג'ורג', התמונה עוררה בי זכרונות מימים שעברו במרחקים. כששנינו היינו קשורים זה בזה קשרי ידידות ואהבה. כמו חי עמד ג'ורג' לפני ושוב נזכרתי בהליכותיו המשובות, שהיו בעיני כצירוף של זריות ורשלנות ובזיקתו לבני-אדם, שבעצם לא היו ראויים לאהבה שהוא רחש להם. הפעם היה ברור לי שחובה עלי לכתוב את תולדות ג'ורג' בהודמנות ראשונה, כל עוד פרטים שמורים בזכרוני.

אמנם גם קופים אחרים בני מינו זכו לביוגרפיה מקיפה, והחוקר האמריקני יארקאס הקדיש שנים לחקר הפסיכולוגיה של קופים אנתרופואידים במוסד מיוחד שהקים למטרה זו בפלורידה. הוא שיכן שיכון מתאים את הקופים שהביאו אליו מאפריקה המערבית ומיאווה, והיה מסתכל בהם, בוחן את תגובותיהם ועורך כמה נסיונות מסובכים פחות או יותר, לשם בדיקת כשרונם להסתגל לתנאים חדשים. למצוא את הקשר בין מאורעות נפרדים בעולמם המלאכותי החדש ולפתור בעיות פשוטות אך חיוניות כהשגת אוכל בעזרת מקל שהניח ברשותם, — כללו של דבר, מבקש היה לבחון את שכלם וכושר-הפעולה שלהם. פעם דפדפתי בכרך הגדול שפירסם על נושא זה (היה מצוי בספריה הלאומית לפני פרוץ המלחמה בארץ), ומה מאד שמחתי למצוא חלק מתצפיותי על ג'ורג' בביבליוגרפיה השלימה של המלומד האמריקני יארקאס ריכו שפע פרטים על כמה קופים יחידים, אבל אף אחד מהם לא זכה לביוגרפיה שלימה מלידה ועד המות. גישתו של יארקאס היא מדעית גרידא, ואפשר לומר: מדעית קפדנית. אין אני מתכוון לכתוב מחקר מדעי על ג'ורג', לא הייתי יכול לעשות זאת גם אילו הייתי בריסמכא במקצוע זה (ואין הדבר כן), שהרי ניתוח מדעי הוא מן הנמנע לגבי ידיד וחבר כמו ג'ורג'. אובייקטיביות גמורה לא היתה באה בחשבון.

רוצה אני להדגיש שהסתייגות זו אינה פוגעת באמינות העובדות שאני מספר. דברים כהויות אני מוסר עד כמה שנחרתו בזכרוני, ונדמה לי שדוקא המרחק בזמן ובמקום מבלים את הפרטים בדיקנות חמורה ומעמידם באור נכון, מקרים שבזמנם נחשבו לקלי-ערך, דברים של מה בכך, זוכים להערכה חדשה ונכונה.

ואלה הן הסיבות שהניעוני לכתוב את תולדות ג'ורג'. ראשית, הוא עצמו, יד הגורל פגעה בו ולרגל מקרים מוזרים נתנסה ונכשל בנסיונות קשים, אשר לא עברו, עד כמה שידוע לי, על שום אחד מבני מינו מלבדו. ושנית, התפקיד שמילא בחיי בפגישה ראשונה נתיידדנו. אמנם זהו נימוק אישי, וכשלעצמו אינו מספיק. אבל היחסים ביני ובין ג'ורג' הורגים מרשות היחיד, כי בזכותו נתקלתי בכמה תופעות חשובות וכן באנשים שונים ומעניינים כגון בסוחרים, אנשי החוף הקשישים, בפרנק בוק, מאלף-החיות המפורסם, אשר נודע לנוער ברחבי העולם

התרבות, היינו בכל תחום שלטונה של הוליווד, על ידי הסרט „הביאם חיים“; בסוכני חברות השולטות על סחר אפריקה המערבית; בפקידי משרד המושבות הבריטי מכל הדרגות; בכופים ילידים בכפרים נדחים היושבים בתוך יערות-עד, בחומה וברטיבותה של אפריקה הטרופית.

ב

אלה תולדות ג'ורג' השימפנזי. הוא נולד בסוף 1919 ביער עבות, סמוך לעיירה פנדמבו בסביבת הגבול בין ליבאריה וסיארה ליאונא. הוא מת בפריטון, בירת סיארה ליאונא, בעשרים ושלשה בפברואר 1922. בשחרימיו, ולאסונו הגדול, בא ג'ורג' במגע עם בני-אדם מחוגים שונים, וכמהם נסחף בזרמים המרובים והמנוגדים של אפריקה המערבית בתקופת-המעבר אחרי מלחמת העולם הראשונה. ויש מקום לומר, כי ג'ורג' נכנס להיסטוריה בה במידה שיצורים אחרים, שאינם שולטים על גורלם הם (ובכללם גם האדם), נכנסים להיסטוריה, בהיותם נפעלים מכוחות סומים, בלתי מכוונים כביכול, ובכל זאת מכריעים.

מולדתו של ג'ורג' היא גן-עדן לכל מיני קופים. יער עבות וסבך, שקשה לחדור בו בלי עזרת גרוינים וכשילים, והנכנס לתוכו עלול לתעות ולאבד את עקבותיו. שבילים צרים ומעטים מבתרים את היער ומקשרים כפרים נדחים. הצמחיה המשתוללת והדחוסה חוסמת דרך לתוך היער, ולולא השגחתם התדירה של הילידים (שמפקדי המחוז מדרבנים אותה), היתה זו מכסה ומטשטשת כליל את השבילים המעטים והיקרים. הילידים מתפרנסים מתמריה-שמן הגדלים פרא. מוכרים הם את חרצניהם לסוחרים האירופיים או הסורים הקרובים. נוסף על זאת עוסקים הם בחקלאות פרימיטיבית. נוהגים הם להכשיר חלקת אדמה על ידי שריפת הצומח ולנטוע אורז, ירקות ובננות. חיות בית, מחוץ לתרנגולות, אינן מצויות כמעט, בעטיו של זבוב הטסה-טסה המשמיד בהמות-עבודה, ולכן אין לעבור מרחקים אלא ברגל (ישנה מסילת-ברזל קטנה המספקת חבל צר בתוך המושבה). רק נכבדי הכופים ופקידים אירופיים נוסעים בערסלה קשורה למוטות, שארבעה ילידים נושאים אותה.

בתוך שפעת הצומח הפרוע, העושה רושם מתעה של גן-עדן, חיים הילידים חיי עוני. מקדמות חיים, וטרם באו במגע עם שליטים אירופיים, היו שרויים במצוקה. הרבה סיפורי-עם במערב אפריקה פותחים: „היה רעב בארץ“. כי מלחמה נטושה בין היער הטרופי ובין הילידים ואלה ידם על התחתונה. היערות סוגרים עליהם וכפריהם רק איים קטנים ועלובים הם בתוך ים רחבי-ידים של צומח משולח-רסן. הילידים הם בעלי אדישות עליונה מטבעם, ועוד לא עלה על דעתם הרעיון המשונה שיש להם סיבה לדאוג. היליד חי בהווה ואינו עוסק בתכניות שלעתיד לבוא אלא במידה מצומצמת המבטיחה את קיומו העלוב. הוא משתנה רק במידה שהתנאים החדשים בעקבות השלטון הזר כופים עליו את השינוי, ולא כל שינוי הוא לטובה.

הרי, למשל, אותו משקה משכר, הגין. עוד טרם הופיע הסוחר האירופי למדו הילידים לנקב את גזע תמריה-שמן. לאסוף את השרף היוצא מהעץ הפצוע ולהניח לו שיתסוס עד שנעשה חריף ומשכר. וכך הם נוהגים גם היום. אמנם אחרי גיקוב חוזר ונמשך, נובל העץ המפרנס. אבל קשה לעמוד בפני היצר: הגין עדיף ממיץ העץ. המהדרין נוהגים לכתוש טבק חריף בתוך הגין ולהוסיף פלפל. שוכב לו ברנש בפינת חדרו בבית-חמר ולוגם את התערובת הנפלאה וגונח להנאתו. לזכותה של הממשלה הבריטית יש להודות, שהיא נלחמה בתוקף עם השיכרות בקרב הילידים ואסרה על מכירת גין להם, למורת-רוחם של כמה סוחרים נרגזים שהטיחו דברים קשים נגד לונדון המתערבת בענינים לא-לה וגודעת ענפי פרנסה מצוינים.

הילידים עצמם מקיימים את חוקי הממשלה רק במידה שאינם מצליחים להערים עליהם. אמנם שומרים הם אמונים להוקיהם הם, חוקי השבט, ולא רק מפחד ראשי העדה והמלקות הצפויות מהם, אלא בעיקר מפחד הרוחות הרעות השולטות בכל היקום ונפרעות, במקדם או במאוחר, מכל הממרה מסורת הדורות. הפחד מקיים את המסורת ומלווה את היליד משחר-חיו ועד יומו האחרון. מי שתונך בתוך מסורת זו לא ישתחרר ממנה בלי לבטים נפשיים קשים. והרי דוגמה מאלפת. צעיר אחד מן הילידים חונך בכפר ואחר-כך קיבל השכלה הדישה מידי אנשי דת אנגליקנים. אחרי גמר בית הספר ההיכון נכנס לסמינר מסוגף לאוניברסיטה אנגלית מפורסמת והתקין עצמו להיות כוהן-דת. בשעה שעמד לפני בחינות הגמר לקבלת תואר אקדמי, תקפה אותו בהלה, ומתוך התרגשות מהולה בהיסוסים, שלח מתנות לקסמי כפר-מולדתו וביקש מהם לכוון את הרוחות לטובתו. שיעמדו לו ולא יפריעו לו בבחינות (רומית, יונית וכו'). רק בעלי אופי חזק יכולים לפרוק מעליהם עול הרוחות העלולות לחבל בכל המורד בהן. כך דרכו של כל עם קמאי. זכורות לנו אזהרות הנביאים מפני האזכות והידעונים בישראל הקדום. והרי הילידים רואים גם את מכשירי התרבות האירופית בלי התפעלות יתירה. יש כישוף כושי ויש כישוף אירופי כגון הגרמופון והאלחוט. גם זה וגם זה כישוף ואין אחד פוסל את חברו. הכישוף האירופי ביטוי בדברים הנראים לעין, ויש להם תכונות מוזרות, כמו הגרמופון המוציא קול אדם, הכישוף הכושי ביטוי בגורמים בלתי-נראים, שאין לעמוד נגדם, שבכוחם להזיק (מחלות ומות) ועל כן כדאי לציית להם ולפייסם. יודע-לחש יכולים להסית גורמים אלה ולשלחם בבני-אדם מיסכנים, ובמקרים כאלה אין ברירה אלא להשפיע על המסית בכל האמצעים (טובים וגם רעים, ואפילו רצח) שיחדל מפעולתו העוינת. אירופים החיים זמן רב בקרב הילידים עלולים להידבק באמונותיהם התפלות, ביחוד בפעולת השדים השונים. אחד המפורסמים שבשדים הוא שד הפורא* הממונה על אחת מאגודות-הסתרים (וכמותן רבות בקרב הילידים). פעם נסעתי אל כפר נידח בחבל-החסות של סיארה ליאונא (גם נסיעה זו היתה כרוכה בג'ורג'). שני דברים נחרתו בזכרוני מאותו סיור. אנשים לבנים לא ביקרו בכפר זה במשך שלוש שנים, ולכן לא ידעו הילדים הפעוטים צורת איש לכן. כראיתם אותי צועד לתוך הכפר אצורצו הקטנים הנבהלים אל הנשים שישבו חשופות-חזה ליד בתיהן ומרוב פחד דבקו בדדי אמותיהם והתחילו לינוק (הילידות גומלות את ילדיהן אחרי השנה השניה או השלישית). למחרת היום יצאתי לטייל בסביבת הכפר ונתקרבתי לחורשה שעוררה את תשומת לבי במספר עצים גדועים בקרבתה. פתאום חש אלי עוזרי הכושי, שצעד מאחורי בלי שהרגשתי בו, והתחיל מתחנן בכל לשון של תחינה, שלא אכנס לתוך החורשה מפני שהיא קדושה לשד הפורא. קולו רעד בדבריו, עד שגם אני הרגשתי באימת המקום, נעניתי ברצון להפצרתו וחזרתי על עקבותי. לימים ישבתי בפריטון הבירה בחברת ידיד שעשה עשרים וחמש שנה בקרב הילידים וסחתי לו על מקרה זה. בבשתי הודיתי שהיתה לי הזדמנות להכנס לתוך חורשת שד הפורא והתמצתי אותה מפני שנבהלתי מפחדו ותחנוניו של מירה-דרך כושי. ידידי סיפר לי בקורת רוח שהוא אמנם נכנס פעם אחת לחורשת שד הפורא ואחרי סיור ממושך מצא רק גולגולת-אדם ושני בקבוקי ג'ין ריקים. אמונת הילידים בקוסמים ורופאי-אליל, יש שמסתייעים בה למטרות מעשיות, ובעיקר לחיפוש אחר גנבים. אחרי כל מעשה-הגניבה גדול מזמינים את הקוסם המומחה ומעמידים את החשודים בשורה. המומחה הלבוש מדי מקצועו — עורות קופים וגם מסוה עץ שחור — עושה בלהטיו לפני העדה המשוכנעת בכשרונו מלכתחילה. העבריינים שבתוכה מתחילים לרעד,

* שד הפורא ממונה על אגודות-סתרים של גברים, והוא נוטל בחשיבותו משד הבונדה, שהיא אגודת סתר לנשים. בשעת פעולתו של שד הבונדה אין שד הפורא מעז להראות עצמו.

ויש שהגנב נופל לארץ משותק מאימת הכישוף. בעלי־רכוש אירופים וילידים פונים לקוסם המומחה בשעת הצורך. עוד טיפוס של קוסם היה, שאומנותו גילוי מקרי בגידה בין נשי ה„מלכים“ הילידים, הנוהגים להרבות בנישואים. אבל מומחים אלה הגדישו את הסאה על ידי עסקי סחיטה ואיומים, והממשלה גזרה עליהם והפסיקה את פעולתם.

כשאני לעצמי אין לי אלא זכרונות געמיים על ילדים שפגשתי בפנים הארץ. הוצרכתי לתת ולשאת אתם בעסקי שימפנזים. המשא־ומתן התנהל בעזרת מתורגמן אשר ידע אנגלית מסורסת זו הנקראת בשם „אנגלית־של־יונים“. הרווחת בערי החוף של אפריקה המערבית וכל אירופי לומד ממילא. מעטים הם האירופים הלומדים את לשונות הילידים בסיארה ליאונא. והרי לימוד לשון אחת לא היה מועיל ביותר נוכח שלושים ושבע הלשונות המתהלכות במדינה. רוב הילידים בפנים הארץ לא ידעו אנגלית־של־יונים והיה הכרח להיוקק למתורגמן.

הילידים טוב־לב הם ומכניסי־אורחים. זה, וגם אירופי, יכול לעבור את הארץ לארובה ולרחבה בלי דאגה למונותיו. כשהוא בא לכפר, מפנים בית בשבילו ומגשים לו עוף ואורז לארוחתו — כנגד הלחם והמלח המסורתיים בעולם המתקרא תרבותי. אמנם, נתקל הוא בקשיים מרגיזים. כגניבת חפצים פעוטי־ערך, ואולם אלה כאין וכאפס הם לעומת העזרה שהוא נעזר. אירופי שמגיע לכפר נידח, הרחק מהמרכז, ממילא הוא בא במגע עם הנכבדים ואפילו עם ה„מלך“, המולך על כפרים אחדים, וביחוד אם הוא זקוק לעזרתם לרגל עבודתו. הפגישה הרשמית הראשונה התנהלה בימים ששהיתי שם לפי טקס קבוע הכולל חליפת מתנות. במקרה אחד קיבלתי את העוף והאורז המסורתיים וגם הבטחת עזרה בהשגת שימפנזים, ואני, בעצת ילדיים מנוסים, הגשתי שנים־עשר בקבוקי שיכר.

אחרי שעזבתי את סיארה ליאונא נצטערתי שלא העמקתי יותר באורח חיי הילידים. כמה פעמים התגעגעתי על הכפרים הנידחים, הפזורים בין יערות סיארה ליאונא. על המולתם ביום והדממה השלימה הכובשת אותם אחרי דמדומים קצרים הקודמים לאפלת הלילות, התגעגעתי עליהם ועל אנשיהם. בעיני היו אנשים טובים, אף על פי שהיתה להם הנטיה המרגיזה, ששהיית שואל אותם שאלה, להשיב תשובה שלדעתם רצויה היא לשואל, בלי להתחשב הרבה במציאות. נימוס מופרז ומתעה זה גורם קשיים ואכזבות לזרים, הפוסקים מתוך כעס וחפזון שהיליד הוא שקרן ואין לסמוך עליו. לאמתו של דבר, אין לילידים סיבה להתבייש בפני נציגי התרבות האירופית הקטלנית. יפה עשה אלברט שווייצר שהוא ממשיך את עבודתו הרפואית בקאמארוניס, אך פסק מהטפת נצרות לילידים.

ג

כבר הזכרתי שאין לאדם שלטון על היער במערב אפריקה. יתכן שבעתיד יכריע בן אירופה את היער כשם שניצח את הים והאוויר. היו ימים והיער כולו קודש לחיות השוכנות בתוכו, וביחוד לקופים המרובים המשתעשעים בין העפאים, קופצים ורוקדים, נאחזים בזנבם בענף אחד, נעים כמטוטלת ועוברים לענף אחר, יושבים על עכוזיהם, מתגרדים להנאתם וממלאים את האויר פטפוט צרחני. אבל לא לעולם חוסן. בשנת 1922 יצא הצו מפי נגירי האופנה לגבירות בפאריס, כי האשה המתהדרת בלבושה חייבת ללבוש פרווה מעור־קופים, והנה הקופים המתאימים נמצאו דוקא באפריקה המערבית. לאלה ניתנה הזכות המיוחדת ליהרג, להקריב את עורם למען יפהפיות פאריס המעטירה ושאר ערים ולשמש כסות לכתפיהן הענוגות. ומעלה כפולה ומכופלת היתה לאלה הקופים המשחקים בסמוך לצמרות העצים הגבוהים, עשרים מטר ומעלה מעל פני האדמה. בעיני ראיתי שני ציידים יורים בלהקת קופים. כדורים פלחו את האויר ואחריהם

צריחת קופים נבהלים. לא כל הגויות נאספו. קצתן נאחזו בענפים ולא הגיעו לאדמה. אבל מה שנאסף היה בו, כנראה, כדי לפרנס את הציידים, ובלי ספק גם את פרנסי האופנה. אכן, הזמנים משתנים. אבירי ימי הבינים היו נוהגים להרוג איש את רעהו בעבור חסדי נשים ענוגות, ואילו אבירי 1922 ערכו טבח קופים למען אותה המטרה. מעשה זה אירע ליד בלאמה, שהיא תחנת רכבת ומרכז מסחרי, — כלומר, שחצי תריסר אירופים סחרו חבל זה. לעתים רחוקות יופיע „הצדק הפיוטי“ — והפעם הופיע בבלאמה. סופר לי כי שני הציידים הנזכרים נתקלו בעדר בפונים נרגזים שהתנפלו עליהם. הציידים היו בסכנה רבה ואך בקושי הצליחו להמלט על נפשם. בשנת 1923 הגו חכמי האופנה רעיונות חדשים. האשה ההדורה לא הוצרכה עוד ללבוש עור־קופים, והטבח בקופים נפסק.

אמנם תהפוכות האופנה של העולם הנאור לא סגרו במישרים בג'ורג' ובני גזעו, שכן עורם לא זכה, וכפי הנראה לא יזכה עולמית, לקשט נשים הדורות. ובכל זאת מזכיר אני פרשה עגומה זו מפני שהעציבה אותי בשעתה, ומפני שבכל זאת יש לה סמיכות לג'ורג'. עולמו הקטן היה מורכב משלושה יסודות נבדלים, אך שלובים זה בזה: יער, ילידים, וקומץ אירופים, — וכל זעזוע של ממש באחד מהם היה מכה גלים בשני האחרים. וכשם שאי אפשר להבין את חיי נפוליאון בלי סקירה, ואפילו קצרה ביותר, על סביבתו (שמבלעדי זאת אין בידנו אלא סך של עובדות מענינות פחות או יותר, אך ללא קשר הגיוני), כן אי אפשר לגשת לטרגדיה של ג'ורג' בלי תיאור הרקע שעליו פועל ונפעל. לפיכך עלינו להזכיר בקצרה את היסוד השלישי בעולמו של ג'ורג', כלומר החברה האירופית שהשפיעה עליו והושפעה ממנו במישרים ובעקיפים. כמו מאליה עולה לפנינו השאלה, מדוע בכלל באים בימינו אנשים מאנגליה לסיארה ליאונג או לארצות טרופיות אחרות. עד תום מלחמת־העולם הראשונה היתה סיארה ליאונג ידועה בשם „קבר האיש הלבן“. אקלימה קשה ומשרה ליאות גופנית ורוחנית על בני אירופה. אחרי שהייה של חדשים אחדים דרושה התאמצות נפשית כדי להמשיך בעבודת יום־יום. רדיפת בצע ותאות־שלטון אינן פותרות את הבעיה. כי מבחינה זו אין הבדל בין אנשי מערב אפריקה ובין יושבי אירופה. סבורים, כי השאיפה לארצות טרופיות נובעת משעמום, מפחד־ההתחרות במלחמת החיים, ומתוך רצון לברוח מן השיגרה ומן הנדושות. אך יהיה מה שיהיה מקור המשיכה, הרי רובם של אלה אשר עברו באפריקה המערבית יעידו על געגועיהם לשוב אליה אחרי גמר השירות. פקיד־ממשלה היו נוסעים לאנגליה לפגרה של כמה חדשים כתום תקופה של שנה וחצי, סוכני־מסחר כעבור שנתיים, ואחרי חדש או חדשים באנגליה היו מונים בקוצר־רוח את הימים עד שובם לאפריקה המערבית. גם אחרי צאתם לפנסיה מתגעגעים הם על הארץ הקסומה.

לפי הסברה, היו הצורים ראשונים לבוא במגע של מסחר עם הילידים. הם עברו את מיצר גיברלטאר באניות־מפרש, הקיפו את חוף אפריקה המערבית ויש אומרים שהגיעו עד קצה אפריקה הדרומית. הם סחרו עם הילידים בחופי הארץ, אך פנימה לא חדרו. נוהגים היו להחליף פניני זכוכית ודברים של מה־בכך בזהב ושנהב. כמה מן האמת יש בסיפורים אלו על הצורים באפריקה המערבית — דבר זה קשה לקבוע כיום, אבל יש בהם מכל מקום, ציור נכון של המסחר בין זרים וילידי המקום במשך מאות שנים. תמיד היה כאן חילוף דברים של מה־בכך בעפרות זהב.

במאה השמונה־עשרה נתפתח מסחר חדש ומכניס הרבה יותר מסחר הזהב והשנהב, הוא המסחר בעבדים, שנמשך עד מחצית המאה התשע־עשרה. לכל מדינה אירופית (ובכללן המדינות הבלטיות) היה תלק במסחר זה, שרווחיו היו אגדיים. עד היום עינינו רואות את המבצרים

ששימשו מכלאות לעבדים השכויים בטרם הוטענו על האניות המפליגות לאמריקה. בעקבות המסחר בזהב, בשנהב ובעבדים, שרצו כאן שודדי־ים, שאָרבו לספינות טעונות הון עצום. תולדות אפריקה המערבית קרוצות מאכזריות, רדיפת־בצע, הרפתקאות ורומאנטיקה. אך לא תחסר גם הנימה של מצפון האדם, זה אשר התקומם על מסחר העבדים עד שהעבירו וביטלו מן העולם. ומן הראוי לציין שזכר ציד העבדים אינו מעורר שנאה ותאות־נקמה בקרב הילידים. אין דרכו של הכושי לנקום ולנטור. ואף זו: אין לשכוח שהמסחר בעבדים אי אפשר היה לו להתקיים בלי השתתפותם הפעילה של נכבדים מבין הילידים והגנרלים אחריהם. במאה השמונה־עשרה שלחו כמה כנסיות גוצריות מיסיונרים להטיף לילידים. המיסיונרים (וביחוד האנגליקנים שבהם) קשרו מלחמה על המסחר בעבדים ובזאת עוררו את חמת הסוחרים שיצאו בנשק נגדם והעלו את בתיים באש. הלוחמים האמיצים נגד מסחר מתועב זה נתקלו בהתנגדות תקיפה גם באנגליה, ואפילו מצד חוגים דתיים. שטענו כי מטעמים כלכליים אי אפשר לוותר על מסחר זה על אף ליקוייו המוסריים. (והבנקל יישכח שנאומו הראשון של גלאדסטון בבית־הנבחרים היה סניגוריה על סחר־העבדים). אחרי תעמולה ממושכה התעורר המצפון האנושי ומסחר זה, שהיה רווי זועות שלא היו דוגמתן בתולדות האנושות עד עליית היטלר, נאסר ובוטל בכל מושבות אנגליה. אבל עוד נתקיים זמן רב בארצות אחרות. ספקנים ראו להטעים שהמסחר הזה בוטל בשעה שפסק ממחן רוחים הגונים, ועל כן השלימה הכלכלה עם המוסר.

ד

שנאתם של חוגי המסחר באפריקה המערבית לאנשי הדת, הנעוצה בתקופת סחר העבדים, נתקיימה זמן רב, ושרידיה עוד מצאתי גם אני. לאחר שבטל מסחר זה, קם טיפוס סוחר חדש, שנחקיים עד סוף מלחמת־העולם הראשונה. אני עוד זכיתי להכיר אחדים מהם, שהיו בבחינת אחרוני המוהיקנים. הם היו ידועים בכינוי הכולל „אנשי החוף הקשישים“. הם באו לסחור את הארץ. כל אחד ברשות עצמו, דוגלים בחירות אישית ובחופש־פעולה, והיו מתגאים באי־תלותם בחברות המסחר הגדולות. יש שאחדים מהם היו מתחברים יחד, אבל בדרך כלל היו נמנעים מהצטרף לחברות־מניות גדולות, מפחד פן יהפכו לפקידים קטנים. נוהגים היו לחדור פנימה לתוך הארץ בלי להתרחק יותר מדי מערי החוף ולפתוח חנות (שהיו קוראים לה בית חרושת דרך יוהרה). בכפר מרכזי היו מוכרים אורז, אריגים וזלים ומשקאות חריפים, והיו קונים יבול תמרי־השמן מן הילידים, ולעת מצוא גם עפר־זהב. מספרם היה מועט תמיד, ולא היתה התחרות ביניהם, שכן פזורים היו במרחבי הארץ. הסוחר היה לעתים קרובות האירופי היחידי בכל הסביבה. ממילא קשר יחסים טובים — טובים לפי השקפותיו — עם הילידים, בלי לוותר על מעמדו המכובד. בחצר ביתו נתייררו משרתיו, היינו, טבח ועוזר־בית, לעתים קרובות פילגש כושית. אלה היו מספקים לו ידיעות מועילות על הנעשה בסביבה ובעבודת־השדה בה, על מהלך הקטיפה של תמרי־השמן, על המריבות בין בני־המקום, לרוב עסקי משפחה, שהילידים קוראים להם „טירדת נשים“. אף הילידים ידעו את ארחו ורבעו של האירופי היחידי בסביבה. פרנסתו היתה בטוחה. לאריגים היה שוק יציב. ביום־כלולותיו היה החמן חייב לתת לכלה מידת אריג מספקת להקיף את גופה. וכך היו הנשים מכנות את בעליהן: „האיש אשר נתן את האריג עלי“. גם על המשקאות החריפים קפצו הקונים עד שעמדה הממשלה ואסרה על ממכר יי־ש לילידים. אבל מרבית רוחיו של האירופי באה מקנית יבול תמרי־השמן, ועד סוף המאה התשע־עשרה, באזורים מסוימים — מקנית עפר־זהב.

הסוחרים האלה אצו להעשיר, מבקשים היו לאגור במשך שנים אחדות סכום כסף שיספיק

לפרנסם כל ימי חייהם באנגליה. לעתים קרובות היו מצליחים להשיג את ההון הדרוש, אבל מעטים מאד זכו להגשים את תכניהם. הרפתקנים מטבעם, היו מאבדים את כספם בעסקים רעים, במרוץ סוסים ובחיי הוללות — סוסים מפגרים ובחורות מהירות, בלשונם. הם היו חוזרים לאפריקה המערבית לגסות את מולם מחדש, והפעם בהחלטה נחושה לשמור על הונם. יש מהם שהתעשרו שלוש או ארבע פעמים, וכל אימת שנתעשרו איבדו את הונם ומתו בחוסר־כל. אחד מהם, יהודי מגליציה במקרה, ששמו הלך לפניו בקרב הילידים וגם בקרב חבריו למקצוע, פעל במשך ארבעים שנה בנפות שונות של אפריקה המערבית, ובמשך התקופה הזאת חזר כמה וכמה פעמים לאנגליה ואיבד את הונו בעסקי תיאטראות זולים. לבסוף, כשנתקרב לשבעים, התעשר שוב, חזר לאנגליה, נשא אשה והעמיד בנים. הוא היה מתפאר — ואולי הגזים — שהתחיל לסחור בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה באַשאַנט, ולפעמים היה מסיים פעולה מסחרית מוצלחת כשצילינדר מלא עפר־זהב בידו. כשחזר בפעם האחרונה לאנגליה, שלח טלגרמה לחבריו בסיארה ליאונג, ומשרתו סיפר בגאווה: „אבא מ, זה הוא פקח, הוא שלח מכתב מאנגליה שנאחו בחוטים בפריטון, ונמסר לנו כאן“. הסוחרים הללו היתה להם השפעה גדולה על הילידים בסביבתם, ולעתים היו מוזמנים לברר ולפשר בין בני־פלוגתא, הילידים, מכל מקום, לא ראו בהם און.

מנותקים ימים רבים מחברה אירופית, היו הסוחרים הללו לטרף לשעמום ולשיכרות. מחלות טרופיות ומשקאות עשו בהם שמות, ורק מעטים זכו לפעול במשך עשר שנים (ובכלל זה ביקורים באנגליה). הכרתי אחד הקשישים שבהם, אשר סחר במשך עשרים וחמש שנה במושבות שונות של אפריקה המערבית. בתקופה זו הספיק להתעשר ולהתרושש שש פעמים. הוא העמיד וולדות מולאטים בכל רחבי אפריקה המערבית, למעלה משלושים לפי אומדנו, גורל צאצאיו לא היה ידוע לו, וגם לא עניין אותו מלבד במקרה אחד. במרוצת השנים נותקו הקשרים המשפחתיים והחברותיים שהיו לו בימי עלומיו באנגליה. רוב מכיריו וידידיו הותיקים מבין האירופים שב„חוף“ מתו והוא הרגיש עצמו גלמוד ומבודד. את מיטב אהבתו ותקותיו שם באחת מבנותיו, ילדה מולאטית חניגית, בת עשר שנים. הוא לקח אותה מאמה הכושית, הכניסה למוסד חינוכי שניהלו נזירות בפריטון ונדר שאם יצליח לחזור ולהתעשר יקדיש את כל הונו לבתו האהובה, ישלח אותה לבית־ספר טוב באנגליה, ישמרנה מכל רע ויבטיח את עתידה. ואמנם הצליח להתעשר בפעם הששית, ביקר באנגליה, נאבק עם יצרו ונוצח. גם הפעם הפסיד את הונו במרוץ סוסים ובתוללות. לא היה לו עוד העוז להתחיל מחדש במסחר פרטי ונאלץ לקבל משרת פקיד באחד מבתי־המסחר הגדולים בפריטון. הוא סח לי שאינו מתחרט על שום דבר בנוגע לעצמו, אבל לבו דואב בגלל בתו האהובה, שאין בידו להבטיח את עתידה.

ה

כדי להפיג את השעמום והבדידות היו נהגים האירופים שב„חוף“ לקנות שמפנוי צעיר, משתעשעים עמו ומאלפים אותו תרגילים מבדחים. לא יצאו ימים מרוכים והאדם והקוף היו נעשים לידידים. ככה הופיע גם ג'ורג' על במת ההיסטוריה. טרם מלאו לו חדשיים, נותק ג'ורג' מזרעות אמו ונמכר במחיר לירה וחמשה שילינג, ונכנס למעגל חיים חדשים וחברה מגוונת של ילדים ואירופים, וביניהם סוכנים, סוחרים, אנשי־כהונה ואנשי־מדע.

מאד חפצתי לדעת כיצד הילידים צדים את השימפנוזים, אף נכנסתי במשא־ומתן עם נכבדים שלהם מסביבת בלמה בענין זה. הם הבטיחו להרשותני להיללות לחבורת ציירי שימפנוזים. בעשר בלילה, בגשם טרופי שוטף, יצאנו. לאחר הליכה של שעתים הודיעוני

שמוקדם עדיין להתחיל ונצטרך לחכות עוד ארבע שעות. הם יעצוני לשוב, הבטיחו לקרוא לי במועד הנכון. חשדתי, בצדק, שמבקשים הם להפטר ממני. חזרתי הביתה, וחיכיתי, וכמוכן לא באו לקרוא לי. אבל בבוקר הביאו שימפנזי צעיר. הם לא סיפרו לי דבר ושיערתי שבמקרה זה רצחו את האם ולקחו את בנה בשבי. שוחחתי עם כמה אנשים שידעו את מנהגי הילידים יפה ונתברר לי שציד כזה לא תמיד הוא מלווה רצח. לדבריהם תרים הציידים אחרי הקופים הגדולים ומגלים את מקום לינתם בין ענפי עצים מתאימים. הם חוזרים באשמורת הלילה, פורשים רשת גדולה וחוקה תחת העץ, וכשהקוף יורד, הריחו נאחו ומתקפל ממילא בתוך הרשת והציידים נושאים אותו לכפר. בדרך כלל ניצודים שימפנזים גדולים רק לממכר למאלפיות מקצועיים, למסדות מדע ולגניחיות כי אין תועלת בחיות מבוגרות לילידים ולסתם בני-אדם שאינם מומחים. בשביל האירופים העובדים בסביבה צדים שימפנזים בגיל רך, שנוחים הם מאד לחינוך, וחוששני שבמקרים אלה רוצחים את האם המגינה על פרייבטנה בחיורף-נפש.

אגדה מענינת על מוצא השימפנזים רווחת בקרב הילידים והיא כעין היפוכה של ההשקפה המודרנית על המקור המשותף לבני-האדם והקופים האנטרופואידים. לפני ימים רבים מאד, כך מספרת האגדה, ברח זוג מן הכפר אל היער, מפני שלא יכלו לדור בכפיפה אחת עם אנשי הכפר. הזוג הסתגל לחיים בין העצים, שכח את מנהגי האדם וירד למדרגת שימפנזים בעלי ארבע רגלים, וכל רגל משמשת כיד. הזוג הזה הוליד שימפנזים בדמותם וצלמם. זאת ראשית השימפנזים. תחילה היה ג'ורג' אומלל מאד בבית הסוחר שהתיחס אליו בחיבה יתרה. אבל בזמן קצר הורגל בחיים החדשים. לחמו ניתן ומימיו נאמנים. הוא שכח לגמרי את העוול שעשו לו בני-האדם והשיב לאדוניו משנה-אהבה תחת אהבתו. מעיקרו היה ג'ורג' יצור רגיש, ואם תמצא לומר, אפילו סנטימנטאלי. נפש אוהבת היתה בו והיה נוהג ללטף ולנשק את יד אדוניו, ואף ידי מבקרים אירופים זרים שהטו לו חסד. חיש-מהר עמד על ההבדל החברותי והמעמדי בין אירופים לילידים בסיארה ליאונג. ידע שהמשרת הכושי חייב להכין לו אוכל, לרחוץ אותו ולטפל בו. וכן ידע שהמשרת חייב להגיש אוכל לאדוניו, לנקות את החדרים ובדרך כלל למלא סקודות. ואף זאת נוכח לדעת, שהאירופים המעטים, המבקרים בבית, אינם נמנים עם הסוג המקבל סקודות. בדרך כלל היה לג'ורג' יחס לבבי יותר לאירופים מאשר לכושים, והיו כמה נימוקים מכריעים להפליה זו. יחסו למשרת ולטבח קבע את יחסו לכושים בכלל. על המשרת הוטל לרחוץ את ג'ורג' לעתים קרובות, והאמת ניתנה להאמר: לא היה גיבורנו חסיד נלהב של מים וסבון. כל אימת שראה את ההכנות לרחיצתו, היה צורח מר, רוקע ברגל אחת ומנסה להשתמש, אך ללא הועיל. לאחר שהיה משחק זמן מה בחצר, מחטט באדמה, רודף אחרי תרנגולות, מתגלגל בעפר, היה ג'ורג' מלא-אפשר, אבל גם מלוכלך ומעלה צחנה, ואין ספק שהיה זקוק לאמבטיה ממש או לפחות לעמידה בעל כרחו תחת קילוח המים מהברז שליד הבית. חזקה על המשרת הפקודה, שחייב ג'ורג' להיות נקי ככל האפשר, וביחד בימים שהמתינו לאורחים. במקרים אלה היה על גיבורנו להופיע בחברה ולהראות את חכמותיו. הוא היה בדרך כלל, איש-רעים להתרועע, ומאד אהב להופיע בחברה אירופית. כשביקש בעל-הבית לשוחח עם אורחו באין מפריע והניח את ג'ורג' בחצר, היה הלה צורח בלי הפסק ומעורר שערוריה, עד שאי אפשר היה לעמוד בסני צעקותיו. פתחו לו את הדלת, מיד היה מתפרץ פנימה, הומה וגונח מרוב סיפוק.

בעיני ג'ורג' היה כל הגזע הכושי מעורב בעסק ביש ולא-ינעים זה של מים, סבון ונקיון. דברים שלגבי דידו היו מיותרים לגמרי. השקפתו על הגזע הכושי אמנם לא היתה עוינת, שכן להסתייגו בא לו אף הוא מיד כושי, אך לא היתה זו, מכל מקום, השקפה אוהדת. והרי עוד ענין שגרם לקלקול היחסים בינו לבינם. ג'ורג' היה גנב. יצרו השיאו ופעם בפעם היה מתגנב לסטבח

וקונה בננות במשיכה. לא היתה בו הסבלנות לברוח למקום־סתר, ליהנות מהגניבה באי־רואים ולהרחיק את עדותה, אלא היה מקלף את הבננות בורבמקום, בולע בחפזן, גונח מרוב אושר, זורק את הקליפות על הרצפה ובורח. כשהיה הטבח תופס את ג'ורג' בקלקלתו וטרפו בתוך לועו, היו צריחותיו של הגנב פולחות את האויר. היטב ידע שהוא צפוי לעונש והיה מנסה לקדם את פני הרעה ולהעביר בצעקה (עוד טרם נגעו בו) את רוע הגזירה. סופו שהיה מקבל את עונשו מידי הטבח ובורח כשהוא הומה מתוך עלבון וצער על העוול הגדול שנעשה לו. הרבה דברים למד ג'ורג' מן הנסיון, אבל להתגבר על יצר הגניבה לא למד. עד סוף ימיו נכשל בבננות, ולא בבננות בלבד. סוף שהיתה חולשתו בעוכריו, כמו שנראה להלן.

האדון דאג להשכלת ג'ורג'. לימודיו היו פשוטים למדי ושכרם בצדס: שכר כל חכמה חדשה דברים ערבים לחכו. בין שאר הדברים למד לשבת בכסא אצל השולחן כשמפית לבנה קשורה לצוארו, לשנות מתוך ספל, לאכול מתוך קערה, להגיש את קערתו לשם תוספת. הוא הסבין מהר למאכלי האדם והבחין יפה בין תבשילים שונים. הוא סירב בהחלט לשנות מים, כשכל המסובים שותים תה, וכשהיו נותנים לו תה בלי סוכר, היה רוקע ברגליו, מנדנד בידיו ומביע אכזבתו בהמיה, ואפילו בצריחה. ג'ורג' לא הביע כעס, רק אכזבה. נדמה היה לי שבסילים הרגשותיו לא היה שלב של כעס. עד כמה שלמדתי להבין את תגיו, היה צורת מתוך אכזבה או פחד, וכשהתרגשותו גדלה היה רוקע ברגליו. אנשים שאינם מכירים שימפנזים סוברים בטעות שצריחות ותנועות אלה מביעות כעס, אבל ג'ורג' לא היה כועס, כאמור, לעולם, ולעולם לא היה נוקם. אמנם הוא חיבל בחפצים, כגון, בגדים או ספרים או קופסאות של סיגריות, אבל רק מתוך סקרנות ומתוך נטיה להפוך ולהשתעשע בכל דבר שראה בפעם הראשונה. בימי שהותי במערב אפריקה התודעתי לכתריסר שימפנזים, ונדמה היה לי שאף אחד מהם אינו יודע לכעוס, וכולם מביעים אכזבה בנוסח אחד — צריחה ורקיעת רגלים — וקופים מבוגרים, גם במכות על חזיהם. הם אינם חוקפנים. את הסוד הזה הבין פרנק בוק יפה ונסתייע למטרותיו. מצאתי הוכחה חותכת להשקפה זו בהתנהגותה של נורה, שימפנזה בת ארבע שנים שהיתה מפורסמת בפריטון בשעתה. היא חונכה מגיל רך על ידי רופא אנגלי. היתה משחקת עם חילדים בסביבה ולא פגעה באחד מהם לרעה. בגיל ארבע היתה לה כוח־איתנים, זרועותיה היו ארוכות ושריריה ברזל. על גולה יכלה לשבור מפרקת אדם, ובכל זאת לא הניקה לשום ברית. (יוצאת מן הכלל תרנגולת אחת שהטרידה אותה בלי הרף, וניקרה וחזרה וניקרה גרגרי אורז מבושל מתוך קערתה של נורה). נורה אהבה לשחק בביובות. פעם תפסה כלבלב במקום בובה וגררה אותו למעלה לבין ענפי עץ עבות, ואחרי שהשתעשעה בו להנאתה החזירה אותו ארצה בלי לפגוע בו לרעה.

מנסינו ידעתי רק שני מקרים של פגיעה באדם מצד שימפנזים. המקרה האחד היה בלא כוונה, והמקרה האחר היה מוצדק בהחלט. המקרה הראשון קרה דוקא לג'ורג' בתקופתו האחרונה בפריטון. ג'ורג' היה יוצא לפעמים ממגרש של ביתנו והיה מבקש לשחק עם חילדים שליד בית־הספר הקרוב ולקנות את לבם. הוא אהב חברת ילדים והיה מכרכר לפניהם להנאתו ולהנאתם הם. פעם תפס רגל של ילד, וכשהלה התחמק, נשך אותו נשיכה קלה. כי זה מנהגו של ג'ורג', לחבק רגלו של אדם חביב עליו, להתרפק עליה. ולהרים את ראשו מתוך ציפיה ללטיפה, והמעשה האחר היה בשימפנזי בן למעלה משנתיים, שנלכד והובא למעבדה. כשדקרו את אוזנו כדי לקחת טיפת דם לבדיקה מיקרוסקופית, נשך — מפחד — את ידו של אחד המטפלים בו.

גיתן לו מאכל חביב, היה ג'ורג' גונח לאטו מתוך הנאה מרובה. אכן, תמיד הביע סיפוקו על ידי גניחות. כשהיה נפגש עם אדם שהיה חביב עליו, וביחוד באדוניו, היה הומה יריעד

מתוך התרגשות. ושלוש אלה, צריחה, גניחה והמיה, היו הבעות רגש היחידות שמצאתי בג'ורג'. אדוני היה מתפאר בו, לא כל שכן כשהצליח ללמדו תרגיל חדש. אוהב היה להציג את ג'ורג' לפני קומץ האירופים שהיו מבקרים אותו, ואף ג'ורג' אוהב היה להיות מוצג לראות. היה בו ניצוץ של אמץ-הבימה. הלהוט אחר הופעה בציבור, בכלל אתב את חברת האדם והעריף אותה על חברת שימפנזים שפגש פעם בפעם במסיבות שונות. הללו, כמו ג'ורג', היו שייכים לאירופים שמצאו בהם ענין ותרופה נגד הבודדות והשעמום. לחברים אלה התיחס ג'ורג' בסבלנות, אך לא בחיבה יתירה. הוא לא שש לקראתם כמו לאירופים שהיו מקובלים עליו. אכן הוא עלה על כל חבריו בשכלו ובכשרונותיו.

הודמנויות מרובות לאין שיעור היו בידו לברוח משביו ולהתחבר לבני מינו בטבע. בית אדוני היה סמוך ליער-מולדתו, שהיה מאוכלס קופים מכל המינים וביניהם שימפנזים. בלי ספק הריח את קרוביו בסביבה, שכן לפעמים היו הללו מתגנבים למטעים שליד הכפר וחוזרים ליער. הוא היה הפשי לנפשן שעות על שעות במשך היום, היה משחק בחצר, מטפס על העצים בזריזות שלא נפלה מזו של אחיו שאינם בני-תרבות. וככל זאת לא עלה על לבו לברוח. הוא היה התינוק שנשבה והתבולל כליל בתוך החברה האנושית המזרח, וכלל לא עלה על דעתו שהשתייך פעם לחברה אחרת.

1

הנהגה הגיע יום כבד-גורל בחיי גיבורנו. אדוני הזמין אורחים אחרים לארוחת-ערב ואחרי הארוחה ישבו ובילו בנעימים. ג'ורג' הוצג, כמובן, לפניהם, אף בידר אותם בהליכותיו וביחוד בנימוסי-שולחן שלו. הוא שתה קפה מתוך ספל, שהחזיק בידיו כיאה לבן-תרבות. אחרי הקפה התחילו המסובים לוגמים יי"ש ודשים בענינים המעסיקים בעלי פרקמטיה, כגון התחרות לא-הוגנת מצד הסוחרים הסורים המורידים את רמת-המחיה, הזכירו לגנאי את פקיד הממשלה, טרזנים מפונקים אלו שאפילו הצעירים שבהם נמנעים מהתחבר לסוחרים וסוכנים מנוסים ששבילי הארץ נהירים להם. סוף-סוף הסוחרים ולא הפקידים הם אשר הגיחו את יסודות האימפריה הבריטית באפריקה המערבית, ועזה רברבנים אלו אינם מקבלים סוחרים וסוכנים למועדונים, שהם קודש לפקידים, קצינים ולבלריי-בנקים. (הבנקים באפריקה המערבית נוהגים למנות רק צעירים שלמדו בבתי-ספר מיוחדים, המקנים לחניכיהם זכויות חברותיות שוות לאלה של קציני צבא ופקידים גבוהים).

פתאום צץ רעיון מקורי במוחו של אחד המסובים ומעשה-קונדס הגיש כוס יי"ש לג'ורג'. זה לקח את הכוס, אחז אותה בכפות ידיו, הסתכל בה, ומתוך חיקוי לאיליו הנערצים התחיל לוגם, הלגימות הראשונות עוררו את סקרנותו. מימיו לא טעם דבר מעורר ומוזר כל-כך. רגיל היה בתה וקפה ממותקים בסוכר, אבל היי"ש היה חדש בעיניו ומענין ביותר, הוא כילה לשתות והגיש את הכוס כמבקש הוספת. החבורה פרצה בצחוק, לא בכל יום רואים שימפנזי השותה יי"ש. מזגו לו עוד כוס ששתה עד תומה. עתה התרוצץ בין המסובים, כולו נרגש, וכאילו עובר על גדותיו. מזגו לו כוס שלישית ואחרי ששתה את זו לא היה המחזה מבדה. הוא פלבל בעיניו, התנועע מצד אל צד, נימוסיו נעלמו. ג'ורג' המחונך להפליא, בייש את מחנכו, כיון שנתלכלך בחדר, הבהילו את המשרת הכושי שהעביר את ג'ורג' לצריף שבחצר, שהיה משמש מקום-לינה קבוע לקוף. הוא כיסה אותו בשקים וסגר את הדלת. החבורה התביישה במקצת, אך התגברה על מבוכתה והוסיפה לבלות בנעימים עד אחרי חצות.

בבוקר השכם יצא האדון לחצר להסתכל בג'ורג'. לבו היה נוקפו על המעשה האילי של

אמש וביקש לפייס את הקוף. כוקר־בוקר היה ג'ורג' נוהג להתרוצץ בחצר ולטפס על העצים עד שאדוניו יואיל להופיע. כשהופיע, מיד היה הקוף רץ לקראתו הומה מרוב התרגשות. הפעם לא נראה ג'ורג' בחצר. מצאותו בצריף, יושב על הרצפה, תומך את ראשו בכפות ידיו, וכולו אדיש לנעשה סביבו. רק כשקרב אליו אדוניו ולטף את גבו, התנער קצת. נאנח ונשק את יד האדם. בצהרים יצא מצריפו, התהלך בעצלתים בחצר, עצוב ולא. קיבל את קערת האורז המבושל מידי המשרת, לעס ברשלנות וחזר לערשו. במשך כל היום היה שקט, לא הרגינו את התרגולות, ואף אל המטבח לא ניסה להתגנב. למחרת היום התאושש לגמרי וחזר למסלולו. אחרי כמה ימים נשכח הענין, כאילו לא היה.

עולם כמנהגו נוהג במרכז מסחרי פעוט זה שבמערב אפריקה, ומזמן לזמן סועדים האירופים המעטים בבית אחד מן החבריא, והנה מסובים סוחרים ותיקים יחד וגזכרים באותו הערב המר והנמהר. אין איש רוצה לשכר את ג'ורג' שנית, — ובכל זאת מבדח היה לראות את ג'ורג' בקלקלתו. והרי מגישים לו כוס אחת — כוס אחת ותו לא. כוס אחת הן לא תזיק לו. הכל יודעים שיש ברכה ותועלת לאדם במשקאות. האל הטוב והמיטיב לא נתכוון שהאדם יכניס מים סתם לתוך גופו. המים נבראו לרחצה. גם על שימפנזי צריכים לרחם. ג'ורג' שותה כוס אחת, ואינו מקבל תוספת. הוא כועס, אך משלים עם גורלו. הופעתו בציבור בני־אדם ותשומת לב אליו מנחמות אותו.

במשך כמה חדשים טעם איפוא ג'ורג' מכל מיני המשקאות, משיכר ועד יי"ש. עבר זמן־מה ואירע דבר שלא ציפה לו איש. ג'ורג' נעשה להוט אחרי משקאות אלכוהוליים. אותה תאורת השתיה, שאינה ניתנת לריסון, המשתלטת על האדם רק אחרי כמה שנים של שתיה השתלטת על ג'ורג' בפחות ממחצית שנה. אדוניו מנע ממנו יי"ש וגם הזהיר את אורחיו ומשרתיו מפני מתן משקאות חריפים לקוף. אך ג'ורג' היה גונב בירה ויי"ש בכל שעת־כושר. אפילו למד לחלוץ פקקים של עץ מתוך בקבוקים. בבית נסגר ארון־המשקאות על מפתח, לדאבון לבו של גיבורנו. יצאו לו מוגיטין של גונב משקאות, ודבר זה הוסיף על פירסומו.

בשלהי שנת 1921 נסע אדוניו לחופשה באנגליה ולפני נסיעתו מסר את ג'ורג' לחברו בפריטון אגב הוראה מפורטת על הטיפול בו ואזהרה מפורשת על חולשתו לבקבוקי יי"ש. ג'ורג' התגעגע על מורו ורבו, אך הספין לחיים בפריטון. הוא לא החמיץ שום שעת־כושר להבליט את אישיותו ולעשות רושם. אך מקרה אחד הפך אותו לאישיות ציבורית ממדרגה ראשונה. בפריטון היה בית־מלון שווייצרי הידוע בשם מלון „שומאכאָר ושטרומאן“ (השווייצרים היו המוצלחים שבפונדקאים בנמלי אפריקה המערבית הבריטית בשנות העשרים למאה). בקומת הקרקע היתה מסעדה ובצדה חדר־מרוח שהיה חביב על החברה האירופית. לפנות ערב היו פקידים, סוכנים ואורחים מן האניות העוגנות בנמל מתכנסים כאן לבלות שעה קלה וללגום כוסית או שתים לפני סעודת הערב. ג'ורג' שלא הצליח עדיין להשיג אף טיפה מרה בביתו החדש, פרץ פעם ערב אחד לתוך המסבאה של שומאכאָר ושטרומאן, קפץ על השולחן, חטף כוסות יי"ש אחדות, הריק אותן לתוך לועו וברח לקול תרועות־צחוק של הנאספים. הוא רץ הביתה, שמח בחלקו, כי הצליח להשיג את מבוקשו בלי להענש.

מיצבעו בבית המרוח היה לשיחת־היום ופירסומו של ג'ורג' גדל ועד המועדון לפקידים וקצינים הגיע. מעשה כביר כגניבת יי"ש בפרהסיה בידי שימפנזי עוד לא נשמע כמוהו. אפשר לומר, בלי גוזמה, שדעת הקהל היתה על צדו של ג'ורג'.

אכן אפוטרופסו לא היתה דעתו נוחה ביותר מן המעשה, אף על פי שגם הוא לא יכול להסתיר את גאותו בשעה שדיבר בו. מתוך החלטה נחושה להרחיק את ג'ורג' מן המשקאות.

הגביר את השמירה עליו. כשיצא לעבודתו הרכיב רצועה על צוואר הקוף וקשר אותו בשרשרת ארוכה לעמוד שבחצר הבית. בשובו לפנות ערב היה מתיר את ג'ורג' ומכניסו הביתה, אך לאחר ארוחת הבוקר היה חוזר וקושרו לעמוד. ג'ורג' סבל מהגבלת החופש, והרצועה והשרשרת דיכאו את רוחו. שימפנזי שהורגל בחיבה ותפנוקים, כך עלתה לו העלבון צרב את לבו. לימים שחררהו, אך שמרו עליו בשבע עינים, בבית ובחוק, והוא נעשה נזיר מיון בעל-כרחו.

ז

אין שלימות בעולם. גם השמירה המעולה ביותר עלולה להכשל בפני גנב מנוסה. וג'ורג' בעל נסיון היה. משחר ילדותו למד להתמודד עם טבחים ומשרתים כושיים. צעדיו היו שקטים כל כך, עד שאזון אדם לא יכלה להבחין בהם כלל. כמה וכמה פעמים ישבתי בחדרי ולא הרגשתי כלל בג'ורג' עד שעלה על כסאי וישב לידי.

ויהי ערב אחד והאפסטרופוס חזר הביתה בשעה מאוחרת ומצא את ג'ורג' מוטל על הרצפה, נטול הכרה ונושם בכבדות. אי אפשר היה להעירו לא על ידי קריאות ולא על ידי לטיפות וצביטות. לידו היה מונח בקבוק ריק של כרם די מנתה. גסתבר ששכחו לסגור את ארון המשקאות על מפתח. ג'ורג' התגנב בעלטה לחדר, פתח את הארון, גנב את הבקבוק ושתה אותו עד תומו.

הרימו את ג'ורג' והשכיבוהו על גבי מצע רך של שקים. בבוקר מצאוהו שוכב על צדו. עורו היה יבש. הברק הרגיל בעלם משערותיו השחורות, עיניו היו פקוחות למחצה. כלשוננו לקק את שפתיו היבשות. יד אחת, חסרת אונים, צמודה היתה למצחו המשופע. הוא היה אדיש לכל אשר סביבו. לא הגיב על קריאות של חיבה, לא נע ולא זע. ברי היה שהוא חולה קשה. אפסטרופוסו חשב שקצו קרוב וכדי למנוע ממנו חבלי גסיסה קשים החליט לסיים את מחזה-התוגה סיום מהיר. מילא את האמבטיה מים ואמר להכניס את ג'ורג' לתוכה. אך הוא לא יכול לבצע את תכניתו. ברגע האחרון, כך סיפר לי אחר-כך, הרגיש כאילו הוא אומר לרצוח אדם והחליט להניח לו. נזכר שהמעבדה שעבדתי בה מעונינת בשימפנזים. הוא עטף את ג'ורג' בסחבות, הביאו למעבדה ומסרו לידי בהערה שבודאי נהיה מעונינים לבדוק גוֹזו של הקוף אחרי מותו.

ח

מכאן ואילך מתחילה פרשה חדשה בחיי ג'ורג'. בדקנו את ג'ורג' מכף רגל ועד ראש. נתברר שדמו מלא טפילי מלריה, והקדחת יחד עם האלכוהול עשו בו שמות. אחרי ימים מספר התחיל ג'ורג' מהלים, גופו כחוש, וכל מראהו עלוב, אך סכנת המית חלפה. משנה דאגה דאגנו עתה לג'ורג'. ראשית, היה בעל-חיים חביב, מקסים ממש בהליכותיו, ושנית, מצאנו בדמו טפילי מלריה שהיו דומים בכל פרטי-פרטיהם לפי בדיקה מיקרוסקופית, לטפילי המלריה של האדם. מנהל המעבדה ואני התרשמנו מאד מעובדה זו. בימים ההם תיאר החוקר הגרמני רייכנאו טפילי מלריה בשימפנזים וגורילות שהם דומים לטפילי האדם, והופעת ג'ורג' היתה שעת-כושר שאין כמותה לבדוק את כל הענין. עמדנו על אופיו של ג'ורג'. צריכים היינו ליטול דם מוריד שבורעו, גילחנו את העור, ניקינו את השטח בתמיסת-ליד והכנסנו את מחט המזרק לתוך הוריד. ג'ורג' הסתכל בשלוחה בכל הנעשה. עיניו היו רתוקות למחט והוא לא זע בשעת הדקירה. בסקרנות עקב אחרי עמוד הדם העולה בתוך המזרק. אחרי שהוצאנו את המחט מהוריד, רחצנו את העור באלכוהול. בקור-רוח קירב ג'ורג' את הזרוע הנקובה, לקק את האלכוהול ובשקט גמור ירד מעל השולחן.

במשך זמן רב ריכוז ג'ורג' את תשומת לבנו. הוא הסתגל מהר לסביבתו החדשה במעבדה. והאמת ניתנה להאמר: קשה יותר היתה עלינו ההסתגלות אליו, מרוב חיבתו לחברת בני־האדם. הוא שגא את הבדידות. ערכנו את יצועו בביקתת־אבנים קטנה, שבה איכסנו בעלי־חיים בשביל המעבדה. לפנות ערב הכנסנו את ג'ורג' לצריף — על אפו ועל חמתו. אחרי שנוכח שבצריחותיו לא יועיל כלום, השלים עם גורלו, התכסה בשקים ונרדם. בבוקר היה מתרוצץ במגוש ליד המעבדה, בולש ובודק, וכשהיה נתקל בבקבוק, היה מרים אותו עד ראשו, הופך אותו כדי לראות אם בשארו טיפות אחדות של שיכר או יי"ש בקרקעיתו. אופטימיסטן היה בעיניו אלוהול, יש שהיה מתגנב למעבדה, בלי שירגישו בו, גונב סיגריה, גולל אותה בין אצבעותיו, מכניסה לתוך פיו, מוציא אותה, בודק, קורע וזורק. ענין העישון היה מדרש־פליאה בעיניו, כביכול, הדבר היחידי המבדיל אותו מבני־אדם. אילו למד את סוד הגפרורים היה נתפס בלי ספק למנהג העישון. גם על מטבח דירתנו לא פסח ושוב חזרו השערוריות עם המשרתים שהיו תופסים אותו בגניבת בננות. בכל מקרה ביש מעין זה היה צורח בטרם פגעו בו, מעמיד פני מקופח ובורח. הזמה, כבוכה על מר־גורלו, לאמתו של דבר, לא היה לו צורך לגנוב, כי לא היה חסר כלום מלבד משקאות. אבל נראה שגם הוא נהג לפי הכלל „מים גנובים ימתקו“.

בשבתות היינו מקבלים אורחים לכוס תה של אחרי־הצהריים, כנהוג בקרב האירופים במושבות־הכתר. בשעות כאלו היה ג'ורג' עורך הפגנות סוערות בחוץ, מצריח בכל כוחו ומתחנן שיכניסוהו לתוך הבית, כשפקעה סבלנותו. היינו יורדים ומכניסים אותו לתוך צריפה. לפעמים היינו מרשים לו להכנס לבית, לאחר הפצרת אורח שרחמיו נכמרו עליו, ואז לא היה קץ לאשרו. היה יושב ושוחח תה עם האורחים, פונה לזה ולזה, ומתנהג, בדרך כלל, כיצור המכיר בערכו הרב. אבל יי"ש לא בא עוד אל פיו עד סוף ימיו המעטים, כי לא היו משקאות בדירתנו, שאם לא כן, חזקה על ג'ורג' שהיה מגלה פירצה בחומה.

שימפנוי אינו דבר נדיר בבית אירופי באפריקה המערבית, אך קשה היה למצוא דוגמת ג'ורג' לענין וקסם־הליכות. בין מכיריו ומעריציו של ג'ורג' היו פקידים ורופאים מיושבי המקום — פעם בא לבקרנו מושל המושבה עם פמליה של שלישי ומלוים — וגם אורחים מחוץ־לארץ.

שניים מבין האורחים שהכרתי אז עשו עלי רושם ושניהם נחרתו בזכרוני. האחד היה פרנק בוק אשר הזכרתי, הוא היה מאלף־חיות אמריקני מפורסם, שבא למערב אפריקה מטעם מוסדות מדע אמריקנים לקנות שימפנזים ולהביאם למכון למחקר קופים אנטרופואידים בארצו. שכר בית מיוחד בפריטון לעצמו ולקופיו, ביקרתי אותו לעתים קרובות והיינו לידידים. גילו היה למעלה מחמשים, גבה קומה, רזה, פניו קמוטים ושזופי שמש ושערות שיבה. הוא התהלך כאחד ה„יחפים“, לבוש כתונת ומכנסים בלים, גם כשהיה בא בחברה טובה. לעתים קרובות היה מכניס חתיכות טבק לתוך פיו ללעיסה. חדרי ביתו וחצרו מלאו חיות מכל המינים ובתוך התרבוכה של קופים פטפטנים צרחנים הרגיש את עצמו בכי טוב. באחד החדרים הלך־סבב בפון רוכב על אופנים, ידיו קשורות בתחבושת לידיות־המכונה — זה רק ימים אחדים שהתחיל בלימודיו ונדרשו לו שבועים כדי ללמוד את מלאכת הרכיבה.

פרנק בוק בילה את נעוריו כבן־לויה למאלפייחיות בקרקסים שונים שנעו ונדו במדינות שונות של ארצות־הברית. בזמן הבהלה לזהב בצפון, נספח גם הוא על האצים להתעשר, אבל באמת לא נתכוון להיות חופר־זהב מעולם. היה לו מקור־פרנסה פחות רומאנטי, אבל בטוח יותר. היה מגדל, מתנך ומוכר כלבי־משא בשביל מזחלות השלג שהיו כלי־התחבורה היחיד בצפון בימים ההם. לרגל עבודתו בא במגע עם הרבה טיפוסי אדם שהיו זקוקים לאומנותו, ובתוכם

ג'אק לונדון, שעתידי היה לקנות לו שם בספרות, שאָרַח גם הוא למחפשי הזהב. פרנק בוק רחוק היה מעולם הספר, ופירסומו הרב של ג'אק לונדון ברכות הימים לא עשה עליו רושם כלל. הוא הכיר את האדם והחיה מתוך נסיון החיים — ולא העריך את האדם. את השקפתו השלילית על האדם יסד על נסיונו בימי הבהלה לזהב בצפון. אז נוכח לדעת שגם בני־תרבות, בתנאים שאין מנגנון מדינה וחוקיה משיגים אותם, עלולים לפרוק עול מוסר, נימוס ורחמים. הוא ראה מקרים שבני אדם עזבו נשים עם תינוקות בשלג, וכשהמזל שיחק להם ונתעשרו, חזרו לדרום ונתקבלו בסבר פנים יפות בחברה. חכמת־החיים של בוק פשוטה היתה בתכלית. מותר לדרוש מבן־אדם שיהיה הוגן, ותו לא. אבל מעטים הם שיגיעו למועט זה בתנאים של הפקר כגון אלה שהיו שוררים בימי הבהלה לזהב בצפון.

פעם אחת הציע לי בוק להחליף את מקצועי לחצי שנה לפחות. מוסד אמריקני ביקש ממנו להשיג ארבע גורילות מהקמרונים והסכימו לשלם לו אלף ל"ש מחיר כל אחת. נדרש לו שותף לעבודה זו והוא כיבדני בהצעה לשותפות בתנאי של חמש מאות ל"ש לכל אחד מאתנו בעד כל גורילה. סירובי ציער אותו מאד מפני שלא יכול למצוא שותף מתאים אחר במערב אפריקה. לפלא היתה בעיני הצלחתו של בוק עם בעלי־חיים. היה קושר ידידות עםם תיכף לפגישה ראשונה. ביחוד ידע לקנות לבם של שימפנזים, שהיו מתרגשים משמחה בפניו. באחד החדרים היו שני כלובי ברזל ובכל אחד מהם שימפנזי גדול בן ארבע. שניהם נצדו שכועים קודם לכן. לפי הזמנתו. הוא נגש לאחד הכלובים, לחץ את פניו אל הסוגר והקוף הגדול נשק אותו בפועל ממש. אחרי כן הכניס ידו בקור־רוח גמור לתוך הכלוב, ונתן בננה לשכוי הנרגש. הייתי בטוח שיכול אני לעשות כמותו. אבל טעיתי. השימפנזי לקח את הבננה מידי, אך שלא מרצוני רעדה ידי מעט מן המעט. הקוף הרגיש בדבר, והקים רעש עצום. אי־בטחוני העיר בו חשש ואכזבה. בשום פנים לא הצלחתי עוד לקנות את לבו של השימפנזי הזה. שום שוחד של בננות ושאר דרכי חנופה לא הועילו. כל אימת שנכנסתי לחדר התחיל צורח. בוק הסביר לי את הדבר. יש להבין לנפש בעלי־החיים ולפנות אליו בבטחון גמור. במקרה השימפנזי אין שום סיבה לאי־בטחון. שימפנזי שעוד לא התרגל לשבי הוא ממילא רגיש כלפי אי־בטחון של המטפל בו.*

אדם מטיפוס אחר לגמרי היה הבישוף וולמסלי, ראש הכנסיה האנגליקנית בסיארה ליאונאָ בימים ההם. גבה קומה היה, רזה ואתלטי. אמרו עליו שהוא הבישוף הצעיר שבכנסיה כולה. הוא היה עובר את המושבה לאַרְכָה ולרחבה וברגליו הארוכות היה מגמא מרחקים שבין הכפרים הנידחים. לא הסכים שישאווהו בערסלה סבלים שאומנותם בכך, כדרך הפקידים הגבוהים. ראה במנהג זה עלפון לאדם. אף פעם אחת לא שמעתי אותו מדבר גדולות ונשגבות. הוא התיחס וגם דיבר לעפום פראי בכפר נידח ולמושל־מושבה באותה הפשטות ובאותו הכבוד. בשניהם ראה את צלם האלוהים. בכל אפריקה המערבית היה הוא האירופי רם־המעלה היחידי שהכרתי אשר לא הבדיל כלל בין אירופי לכושי. רק חן נימוסיו ופשטות דיבורו העידו על תפארתו.

הוא מת בקדחת שחור־השתן בשנת 1923. בשנת 1924, לפני עלייתו לארץ, שהיתי באַנג־ליה ובחנות־ספרים אחת, במדור המיועד לתיאולוגיה ולספרי־ראים, מצאתי ביוגרפיה של הבישוף וולמסלי. תולדותיו היו פשוטות. בן סוחר בינוני בעיירה אנגלית, ביקר בבית־ספר קלאסי, מילא כרסו רומית ויונית, עלה לאחת האוניברסיטאות העתיקות (אֹקספורד, אם איני טועה) והיה לכתנ"דת. הוא לא הניח אחריו חיבורים או מחקרים בעלי־משקל, ומסופקני אם תפס מקום חשוב * זמן קצר אחרי שכתבתי את השורות האלה, הביאה העתונות את הידיעה המעציבה על מותו של פרנק בוק בניירורק.

בתולדות הכהונה והמחשבה האנגליקנית. אני, מכל מקום, הערצתי על מעשיו הטובים, וביחוד על יחסו האנושי לילידים מכל העדות.

ט

בינתיים גדל משק החיות שלנו. נוספו עליו עוד בעלי־חיים, וביניהם קופים אחדים מהסוג סרקופיטקוס וגם שימפנזי צעיר בן ששה חדשים שקראנו לו בשם ווילי. ג'ורג' לבש משנה חשיבות. הוא ידע את מקומו והתהלך במשק כאילו הוא ממונה על הכל. היה מטייל במגרש ליד בית החיות, עומד, נשען על ידיו הקמוצות, מסתכל פה ושם וממשיך בסקירותיו. אותם גינוני החשיבות, החיבים על רמי היחש, על תופסי משרה גבוהה ועל עסקנים, המשמשים לכל אלה אשלית תריס כנגד המציאות היו חביבים גם על גיבורנו.

מענין מאד היה יחסו אל ווילי. הוא נהג בו מנהג אֶח צעיר. פינק אותו ונענה לתביעותיו השרירותיות. ווילי הפכפך היה ושינה את טעמו מרגע לרגע. היה עולה על גבו של ג'ורג', יורד וחוזר ועולה. ומשתובב ומתפנק. ג'ורג' לא נתן לאנשים זרים לגשת לוויילי, ולא כל שכן ללטפו. אבל גם אהבת אֶח גדול עשויה לעבור את הגבול. פעם ראיתי מחזה כזה: ג'ורג' תפס את וילי בידו, הוליכו לפינה שמאחורי הבית, להסתתר מעין רואים, כנראה, והרביץ לו מכות נאמנות על גבו. נבהלתי לקול צריחות הקטן, וכשהגעתי למקום כבר היה לאחר־מעשה. ג'ורג' עמד ליד ווילי ופניו הפיקו תום גמור.

בין עלילותיו בימים ההם נזכר אני כאחת שהיתה אופינית לגיבורנו. פעם הגיע למעבדה משלוח קופים, ובהם סרקופיטקוס זריו אחד. ג'ורג' הסתכל ארוכות באורח, כשוקל בדעתו אם מותר, ואם כדאי, ולבסוף החליט בחיוב. הוא נגש בצעדים שקטים אל הסרקופיטקוס שלא הרגיש בו. קפץ את אגרופו ותקע לו חבטה בגבו. הסרקופיטקוס הפך פניו ובמהירות הבזק העיף לג'ורג' סטירת לחי מצלצלת. ג'ורג' פלט צריחה ומיד רץ אלי, כשהוא מראה בידו על הפושע התוקף. ימים טובים הגיעו לג'ורג', אבל לא אֶרכו ביותר. נראה היה כאילו גבר על המלריה ועל תוצאות השיכרות, אך נשאר כחוש. נוסף על זה חלה מחלה ממושכת במעיו. מחלה שלא ניתנה לריפוי בימים ההם. קיוונו, בכל זאת, שיבריא, אך תוחלתנו נכזבה. המלריה שחזרה ומחלת המעים הדבירו אותו. בעשרים ושלושה בפברואר בבוקר היה ער ושמת. אכל תפוז ושתי בננות ושתה תה. בשעה אחת אחרי הצהריים באותו יום שבק חיים לכל חי. עמדתי לפניו, וכנהוג במקרי סטירת נפש אהובה שאלתי את עצמי אם אפשר היה לעשות למענו יותר ממה שעשינו כדי להאריך את חייו. הבדיקה אחרי המות הוכיחה שאי אפשר היה להצילו.

תמו חיי ג'ורג'. ימים רבים התאבלתי עליו. השנים חולפות והמת אינו נשכח מלב. החיים ותביעות השעה הדוחקות מכריחים אותנו להסיח את דעתנו ממנו, אבל לא לצמיתות. והנה שבתי ונזכרתי בו.